

ПРОЩАННЯ З ЕПОХОЮ.
Пам'яті Костянтина Меркурійовича СИТНИКА
(1926–2017)

22 липня 2017 – сумний день для колективу Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного, для ботаніків України та інших країн, для всіх, хто знав цю людину. Українська ботанічна наука зазнала важкої втрати – перестало битися серце визначного вченого-фітобіолога, організатора науки, політика та громадського діяча, почесного директора Інституту ботаніки, академіка НАН України Костянтина Меркурійовича Ситника.

Костянтин Меркурійович народився в 1926 р. у м. Луганську. Після закінчення Луганського педагогічного інституту ім. Т.Г. Шевченка в 1949 р. він розпочав свою трудову діяльність у цьому ж інституті на посаді асистента, а з 1950 р. і до кінця життя працював у системі Національної академії наук України, де пройшов шлях від аспіранта Інституту ботаніки до його директора, від кандидата наук – до академіка. Під безпосереднім керівництвом та за особистої участі К.М. Ситника у 1970-ті роки були започатковані дослідження з біо- та хемосистематики рослин, закладено основи для подальшого розвитку генетичної та клітинної інженерії рослин в Україні. Фізіолог за фахом, з часом він став послідовником ідей

академіка М.Г. Холодного, зробивши вагомий внесок у розробку його вчення про фітогормони. Із застосуванням сучасних методів електронної мікроскопії та цитохімії Костянтин Меркурійович разом із колегами розпочав системні дослідження фітогормональної регуляції процесів життєдіяльності кореня, листка та стебла.

Учений стояв біля витоків народження в Україні нової галузі біології – інженерної ботаніки. Відкриття спільно з академіком НАН України Ю.Ю. Глебою та іншими колегами явища двобатьківського успадкування плазмогенів стало одним із найвидатніших досягнень вітчизняної науки, що відкрило перспективи створення генетично змінених організмів. Висновки про особливу поведінку ядер і ДНК-вмісних органел при соматичній гібридизації, отримані в роботах К.М. Ситника, Р.Г. Бутенко та Ю.Ю. Глеби, нині вважаються основними положеннями трансмісійної генетики. За успішну розробку фундаментальних основ клітинної генетичної інженерії рослин група фахівців на чолі з Костянтином Меркурійовичем у 1984 р. була відзначена Державною премією СРСР у галузі науки і техніки.

Наукова діяльність К.М. Ситника багато років була пов'язана з питаннями космічної біології. Завдяки йому в Академії наук України було організовано комплексні дослідження впливу факторів космічного польоту на ріст, розвиток та життєдіяльність прокариотних та еукаріотних організмів. За цикл робіт із дослідження закономірностей росту й розвитку мікроорганізмів в умовах космічного польоту очолюваний ним колектив удостоєно Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1979 р.). Костянтин Меркурійович був одним із авторів програми українсько-американського експерименту, пов'язаного з польотом у космос українського космонавта Л.К. Каденюка на космічному кораблі «Колумбія».

Питання екології, охорони природи, формування екологічної культури завжди займали чільне місце в науковій діяльності Костянтина Меркурійовича. Під його безпосереднім керівництвом було підготовлено колективну монографію "Охрана важнейших объектов Украины, Белоруссии и Молдавии". Завдяки турботам К.М. Ситника було створено два біосферних заповідники та низка інших природно-заповідних територій. Науковій і природоохоронній громадськості відомі його монографії, підручники та довідник з екології, охорони довкілля, публікації та міркування щодо біосферології та ноосферології. Протягом багатьох років Костянтин Меркурійович очолював Національний комітет України з програми ЮНЕСКО "Людина і біосфера". Чимало зусиль він доклав до створення Червоної книги України, був редактором її першого видання (1980), а також активно долучився до академічних публікацій наукової спадщини академіка В.І. Вернадського – творця вчення про біосферу.

К.М. Ситник – автор, співавтор та редактор понад 1000 (!) наукових, науково-популярних, публіцистичних робіт, опублікованих у численних вітчизняних та закордонних виданнях, у тому числі 35 монографій, найвідомішими з яких є "Физиолого-биохимические основы роста растений" (1966), "Людина і біосфера" (1971), "Физиология корня" (1972), "Физиология листа" (1978), "Слияние протопластов и генетическое конструирование высших растений" (1982), "Растительная клетка при изменении геофизических факторов" (1984), "Тысячелистники" (1984), "Клеточная инженерия растений" (1984), "Ботанические тетради" (1986), "Биосфера. Экология. Охрана природы" (1987), "Гормональный комплекс растений и грибов" (2003), "Володимир Вернадський і Академія" (2006). Протягом свого життя в науці він підготував 20 докторів та 30 кандидатів наук, які працюють не лише в Україні, але й у багатьох країнах світу. Серед його учнів – один академік і три члени-кореспонденти НАН України. Тривалий час він був головою Комісії з вивчення спадщини академіка В.І. Вернадського, членом редколегій журналів "Український ботанічний журнал", "Вісник Харківського національного аграрного університету" (Серія Біологія), "Физиология растений" (Росія), "Ботанический журнал" (Росія). До кінця свого життя Костянтин Меркурійович

був почесним директором Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України.

Упродовж багатьох років Костянтин Меркурійович поєднував наукову роботу з науково-організаційною діяльністю, обіймаючи посади керівника науково-організаційного відділу Президії АН УРСР (1962–1966), головного вченого секретаря НАН України (1966–1970), академіка-секретаря Відділення загальної біології (1972–1974), віце-президента, а пізніше першого віце-президента Академії наук України (1974–1988). Спільно з президентом Національної академії наук України академіком Б.Є. Патеном він активно розбудовував вітчизняну науку, сприяв відкриттю багатьох наукових центрів Академії у Львові, Донецьку, Харкові, Одесі, Дніпропетровську, піклувався про соціальну захищеність та добробут наукових працівників.

К.М. Ситник став відомим і як політичний та громадський діяч. Зокрема, він був членом ЦК Компартії України (1982–1990), обирався депутатом Верховної Ради УРСР X та XI скликань, був Головою Верховної Ради УРСР X скликання, народним депутатом Верховної Ради України III (1998–2002) та IV (2002–2006) скликань, очолював підкомітет Комітету Верховної Ради України з питань науки та освіти. Він брав участь у підготовці багатьох нормативних документів, які стосуються охорони та збереження навколишнього середовища, функціонування Національної академії наук України, розбудови вищої та середньої школи.

За визначні здобутки в науковій, політичній та громадській діяльності К.М. Ситник був відзначений багатьма високими урядовими нагородами. Зокрема, він був кавалером орденів Леніна, Трудового Червоного Прапора, Жовтневої Революції, Ярослава Мудрого V ступеня, лауреатом Державних премій СРСР та УРСР у галузі науки і техніки та академічної премії ім. М.Г. Холодного. За значний внесок у розбудову української держави також був нагороджений Почесною Грамотою Верховної Ради України.

Сумуючи за Костянтином Меркурійовичем, колектив Інституту відзначає його величезну роль у становленні Інституту ботаніки як відомого у світі наукового центру. Очоливши Інститут у 1970 році, він з ентузіазмом розвивав експериментальну базу досліджень, стимулював та підтримував новаторські передові розробки, дбав

про стан і розширення Національного гербарію й покращення умов зберігання наукових колекцій. Він дуже пишався тим, що за його ініціативою та значною мірою завдяки його зусиллям нашому Інституту було надано ім'я Миколи Григоровича Холодного – вченого зі світовою славою, який постраждав у сталінські роки.

Високий авторитет і громадянська вага особистості К.М. Ситника гуртували колектив у складні часи. Костянтин Меркурійович виховував науковців Інституту в дусі громадянської відповідальності, вимагав від колег дотримуватися чіткого ставлення до принципів, а подекуди й навіть конфліктних, питань і брати на себе відповідальність за прийняті рішення. Він і не боявся оприлюднювати та відстоювати свої думки та позиції, навіть якщо це могло викликати конфліктні ситуації або чиесь незадоволення.

"Епоха Ситника" в житті Інституту була не лише найтривалішою, але й була відзначена багатьма науковими досягненнями, знахідками, здобутками талановитих учнів і колег К.М. Ситника, наукове становлення яких відбулося у співпраці з ним і, зрозуміло, під його неуніктивним впливом. Костянтин Меркурійович вимогливо ставився до співробітників Інституту, колег та й усіх навколо, але досить часто виявляв і певну поблажливість до недоліків, і розуміння вад людської натури (причому, своїх людських рис – також; до цього ставився з розумним гумором – "Нотом сум, humani nihili a me alienum puto"). Характерною рисою К.М. Ситника була якась уроджена, інстинктивна здатність бачити нове, перспективне. У таких випадках, захопившись новою ідеєю, він бував цілеспрямованим і невгамовним, але зазвичай спочатку спілкувався зі спеціалістами з того чи іншого питання, прояснював для себе важливі деталі, а потім ставив перед колегами завдання (причому навіть і не завжди досяжні на той час!), шукав шляхи реалізації задуму.

Людина широких поглядів, невгамовної енергії, ненаситної жаги й любові до життя та унікального життєвого досвіду, він до останніх років свого життя багато і наполегливо працював, надаючи

людям навколо приклад вірності та відданості своїй справі. Він з помітним задоволенням занурювався у спілкування, дискусії, дальні та ближні поїздки, причому було помітно, що він вмів і любить спілкуватися з найрізноманітнішими людьми – від найвищих очільників держави та науки до начебто "звичайних" людей, досить далеких від його основних інтересів. У нього було багато друзів, але періодично бували й умовні "недрузи" (а, скоріше, опоненти), з якими він, проте, часто згодом знаходив спільну мову та порозуміння. Часи, у які він жив і діяв, були часто непрості, вони вимагали різних, у тому числі й складних чи неоднозначних рішень та дій, але на усіх посадах та за усіх обставин Костянтин Меркурійович у міру свого розуміння та наявних можливостей завжди дбав про ботанічну науку (та й про науку взагалі!), про свій Інститут... Він прожив тривале, насичене і, сподіваємося, щасливе життя, оскільки воно було сповнене діяльності, пізнання, спілкування, подорожей, вражень, позитивних та й негативних емоцій – всього того невгамовного життєвого різноманіття, яке він, як видно, так цінував, і яке й було для нього самою суттю буття.

Таким ми його і маємо запам'ятати: не вкритим глянцем іконним портретом з улесливим підписом під ним, а живою, активною, сильною, багатогранною, часом навіть суперечливою, унікальною особистістю. Будемо сподіватися, що у пам'яті людей його образ трансформується не у глянцевоїй "лик", а у легенду. Ми прощаємося з "епохою Ситника", але вона назавжди залишила слід в історії нашого Інституту, нашої науки, у живій пам'яті тих, хто спілкувався з ним хіба що не щоденно, і тих, хто бачив його лише раз у житті...

З нами має лишатися вдячна пам'ять про Костянтина Меркурійовича Ситника – непересічну людину, визначного організатора науки, відомого вченого, патріота, громадянина...

*Колектив Інституту ботаніки
ім. М.Г. Холодного НАН України та
члени Українського ботанічного товариства*